

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

§ 1. Загальні положення

Неповнолітніми вважаються особи, які не досягли 18-річного віку. Серед неповнолітніх в КК виділяється ще ряд категорій осіб, зокрема: малолітні, тобто ті, які не досягли 14-річного віку; новонароджені діти, тобто діти, яким не виповнилося 28 днів з дня народження; просто діти; свої діти; неповнолітні, які не досягли віку, після досягнення якого чинним законодавством можливо їх працевлаштування; особи, які досягли 16-річного віку; неповнолітні або непрацездатні діти, що перебувають на утриманні батьків.

Коли мова йде про кримінальну відповідальність і покарання неповнолітніх, то має значення виділення серед них тих, хто досяг віку кримінальної відповідальності. В такому сенсі неповнолітніми слід вважати особи, які досягли 16-річного, в ряді випадків 14-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років¹.

Враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх, закон передбачає норми, спрямовані на забезпечення їх посиленого захисту від злочинних посягань. Позиція українського законодавства базується на міжнародно-правових актах, зокрема, Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р., в Преамбулі якої зазначається, що неповнолітні у зв'язку з їх фізичною та розумовою незрілістю потребують спеціальної охорони і захисту, включаючи належний правовий захист.

Норми, спрямовані на забезпечення охорони нормального фізичного і психічного розвитку неповнолітніх, вміщені в низці статей Загальної частини КК. До них відносяться ті, які: регламентують вік, після досягнення якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК); передбачають як пом'якшує покарання обставина вчинення злочину неповнолітнім (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК), а та обставина, що обтяжує покарання - вчинення злочину щодо малолітнього (п. 6 ч. 1 ст. 67 КК) або з використанням малолітнього (п. 9 ч. 1 ст. 67 КК). У Особливій частини КК є принаймні 45 норм, якими передбачене посилення відповідальності за злочини щодо

¹ Багато особливостей існує щодо застосування кримінальної відповідальності та призначення покарання неповнолітнім. Так, певні види основних покарань не можуть бути застосовані до будь-якого вікового періоду неповноліття (тобто до осіб віком від 14 до 18 років): 1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 98 КК України); 2) службові обмеження для військовослужбовців (ст. 98 КК України); 3) обмеження волі (ч. 3 ст. 61 КК України); 4) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 98 КК України); 5) довічне позбавлення волі (ч. 2 ст. 64 КК України). Із 10 видів основних покарань, які передбачені ст. 51 КК України, до неповнолітніх віком від 16 до 18 років можуть бути застосовані лише п'ять видів покарання. До неповнолітніх осіб віком від 14 до 16 років не можуть бути застосовані наступні види покарань: 1) громадські роботи (ч. 2 ст. 100 КК України); 2) виправні роботи (ч. 2 ст. 57, ч. 2 ст. 100 КК України); 3) арешт (ч. 3 ст. 60, ст. 101 КК України). До осіб, які не досягли 16-річного віку, можуть бути застосовані тільки 2 основних покарання: штраф і позбавлення волі на певний строк.

неповнолітніх та якими спеціально встановлюється караність за посягання на неповнолітніх.

Разом з посиленням кримінально-правового захисту неповнолітніх, закон встановлює певні особливості залучення неповнолітніх до відповідальності та звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування. Такі норми об'єднані у розділі XV Загальної частини КК "Особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх".

Необхідність спеціальних норм про відповідальність неповнолітніх за діяння, передбачені кримінальним законом, обумовлена принципами справедливості й гуманізму, економії кримінальної репресії. Особливості психології неповнолітніх, зокрема, їх схильність до сприйняття стороннього впливу, з одного боку, спонукають максимально обмежувати їх спілкування з представниками злочинного світу, які зусиллями держави концентруються в установах по відбуванню покарання, а, з іншого боку, дозволяє обмежитися щодо таких осіб порівняно м'якшими заходами, достатніми для забезпечення виправлення тих, хто порушив закон. Суспільство не має права пред'являти до неповнолітніх такі ж суворі вимоги, які воно ставить до дорослих осіб. Тому часто щодо неповнолітніх достатніми є заходи виховно-педагогічного, а не карального характеру.

Підстави і принципи кримінальної відповідальності неповнолітніх такі ж, які діють щодо дорослих осіб. У розділі XV Загальної частини КК зосереджені лише норми, які стосуються особливостей кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх:

- встановлюють більш широкі, ніж щодо дорослих, умови звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, із застосуванням примусових заходів виховного характеру;
- містять певні обмеження щодо суворості застосовуваних заходів кримінально-правового характеру, в першу чергу, видів і розмірів покарань;
- передбачають більш м'які вимоги (умови) для звільнення від кримінального покарання;
- регламентують більш м'які вимоги щодо погашення і зняття судимості.

Якщо ж ті чи інші питання не регламентовано статтями розділу XV Загальної частини КК, то при розгляді справ неповнолітніх слід керуватися положеннями, викладеними в інших розділах КК.

§ 2. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх.

За загальним правилом, будь-яка особа, яка вчинила злочин, в тому числі і за досягненням вісімнадцятирічного віку, повинна спричиняти кримінальну відповідальність і бути піддана покаранню. Звільнення від кримінальної відповідальності допускається лише тоді, коли цілі, які стоять перед КК, можуть бути досягнуті і без застосування найбільш суворих кримінально-правових заходів.

До неповнолітніх можуть бути застосовані як загальні види звільнення від кримінальної відповідальності (передбачені ст.ст. 45-49 КК і законами про амністію), так і звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру, які регламентуються ст. 97 КК.

Такі заходи не є кримінальним покаранням, яке істотно відрізняється від них за своєю суворістю. Разом з тим вони пов'язані з певними обмеженнями і стражданнями для особи, щодо якої вони застосовані. Примусові заходи виховного характеру є мірою державного примусу, що застосовується незалежно від бажання винного. Їх покладання, крім іншого, покликане позбавити неповнолітнього, що вчинив злочин, ілюзії про безкарність його дій, нібито повне прощення вчиненого у зв'язку із звільненням від кримінальної відповідальності. Тому при виборі виду звільнення від кримінальної відповідальності норми, передбаченої ст. 97 КК, слід віддавати пріоритет.

Примусові заходи виховного характеру до неповнолітніх можуть застосовуватися і як один із специфічних видів звільнення від кримінальної відповідальності і в порядку звільнення таких осіб від кримінального покарання. Види цих заходів однакові, вони передбачені ч. 2 ст. 105 КК. Умови ж їх застосування відрізняються щодо кожного з цих кримінально-правових інститутів. У ст. 97 КК встановлено умови звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру та підстави їх скасування, а в ч. 1 ст. 105 КК - умови звільнення від покарання з застосуванням таких заходів.

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру можливо з дотриманням комплексу умов, які відносяться до особи винного, вчиненого ним злочину, прогнозу його подальшої поведінки. Згідно з ч. 1 ст. 97 КК умовами такого звільнення є:

1) неповноліття особи. У КК чітко не визначено, чи повинна бути така особа неповнолітнім на момент вчинення злочину (тобто, діяння, передбачені законом про кримінальну відповідальність - ч. 3 ст. 4 КК), або на момент прийняття щодо його рішення судом про звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Здається, застосування примусових заходів виховного характеру щодо особи, яка вже досягла повноліття, недоцільно, оскільки вони не в змозі надати на нього очікуваний вплив, а в ряді випадків і взагалі неможливо. Тому звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру повинне застосовуватися лише щодо осіб, які є неповнолітніми під час розгляду справи;

2) вчинення вперше злочину невеликої тяжкості, тобто злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років або інше, більш м'яке покарання (ч. 2 ст. 12 КК). Неповнолітнього слід вважати вчиненим зазначений злочин вперше, якщо він не має непогашеної або незнятої судимості за будь-який злочин. Не може застосовуватися ст. 97 КК щодо неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, але раніше чи пізніше вчинив ще й інший злочин.

Разом з тим неповнолітній, у якого судимість за раніше скоєний злочин погашена або знята, повинен вважатися таким, який скоїв злочин вперше. Таким чином, до уваги повинно прийматися не фактично вчинення злочину невеликої тяжкості вперше, а відсутність факту вчинення іншого злочину і відсутність судимості в особи, яка звільняє від кримінальної відповідальності;

3) можливість виправлення неповнолітнього без застосування покарання визначається з урахуванням особи винного, його поведінки після вчинення злочину. Про наявність такої можливості може, зокрема, свідчити фактичне вчинення злочину вперше, щире розкаяння, добровільне відшкодування заподіяної шкоди, бездоганну поведінку після посягання, втрата зв'язків з попереднім оточенням, яке негативно впливає на неповнолітнього.

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру застосовується тільки судом. Застосування розглянутого виду звільнення від кримінальної відповідальності є правом суду, а не його обов'язком. При цьому суд може застосувати таке звільнення, лише встановивши наявність умов, зазначених у ч. 1 ст. 97 КК. Позиція самого неповнолітнього, його законних представників не має вирішального значення для суду. Однак застосування такої примусової заходи виховного характеру як передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють (п. 3 ч. 2 ст. 105 КК), як впливає з самого його характеру, можливе лише за згодою осіб, які будуть здійснювати цей нагляд.

Загальні принципи застосування примусових заходів виховного характеру, на відміну від загальних почав призначення покарання, у КК прямо не визначені. Тому вид примусових заходів виховного характеру, тривалість застосування тих із них, які мають терміновий характер, зміст обмежень обирається судом з урахуванням тих же обставин, які виступають в якості загальних почав призначення покарання.

Таким чином, при виборі примусових заходів виховного характеру суд має враховувати характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, особу винного, обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання за цей злочин, якби воно насправді призначалося.

До неповнолітнього може одночасно бути застосовано кілька виховних заходів примусового характеру, передбачених ч. 2 ст. 105 КК, якщо застосування певного з них не виключає можливості застосування інших. Наприклад, направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків робить непотрібним встановлення обмежень дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього або ж передачу неповнолітнього під нагляд батьків. І, навпаки, покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків може (і повинно) супроводжуватися застосуванням примусових заходів, пов'язаних з тривалим виховним впливом.

Можливість одночасного застосування кількох заходів, впливає, в першу чергу, з редакції ст. 97 КК. В її назві і диспозиції йдеться про ці заходи у множині. Крім того, при призначенні таких заходів при звільненні від кримінального покарання відповідає прямою вказівкою закону (ч. 3 ст. 105 КК) може бути застосовано кілька з них.

Згідно з ч. 1 ст. 97 КК примусові заходи виховного характеру призначаються неповнолітнім, які досягли віку кримінальної відповідальності, тобто 16-ти, а в ряді випадків - 14-річного віку. Застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, регламентовано ч. 2 ст. 97

КК. Їх застосування не пов'язане зі звільненням таких неповнолітніх від кримінальної відповідальності, оскільки вони, не будучи суб'єктом злочину, не підлягають такої відповідальності.

Застосування примусових заходів виховного характеру щодо особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, здійснюється з дотриманням таких умов:

1) неповнолітньому виповнилося 11 років;

2) ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, тобто діяння, яке визнається злочином, якщо вчинене суб'єктом злочину.

Закон дозволяє застосування примусових заходів виховного характеру особам, які не досягли віку кримінальної відповідальності, незалежно від тяжкості вчиненого злочину і вчинення його не вперше.

Однак потрібно встановити, що такий неповнолітній дійсно вчинив суспільно небезпечне діяння, що він за станом свого розумового розвитку здатний усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Якщо ж в силу відставання у розвитку неповнолітній не розуміє значення своїх дій, то йому не можуть бути призначені примусові заходи виховного характеру.

Звільнення неповнолітнього, що вчинив злочин, від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру не є остаточним. Можливі два наслідки застосування ст. 97 КК: позитивний і негативний. Позитивний має місце тоді, коли неповнолітній сприймає застосовувані до нього виховні заходи, дотримується покладених на нього обмежень, виконує встановлені судом особливі вимоги до поведінки, обов'язок відшкодування завданих майнових збитків тощо. У такому випадку після реалізації виховних заходів разового характеру (оголошення попередження, відшкодування завданих майнових збитків) або ж закінчення строку, на який були призначені строкові виховні заходи (обмеження дозвілля, встановлення особливих вимог до поведінки, завершення перебування в спеціальному навчально-виховному закладі) звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності є остаточним і безповоротним. Незалежно від його подальшої поведінки він не може бути притягнутий до відповідальності за раніше вчинений злочин. Негативний наслідок полягає у скасуванні застосованих примусових заходів виховного характеру: ці заходи скасовуються і неповнолітній притягується до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 97 КК).

Єдиною підставою для скасування примусових заходів виховного характеру КК називає ухилення неповнолітнього від застосування до нього таких заходів. Воно може полягати: у втечі неповнолітнього з дому; невиконанні вимог батьків, педагогічного або трудового колективу, окремих громадян, під нагляд яким передано неповнолітній; невиконанні покладеного судом обов'язку відшкодувати завдану майнову шкоду або ж недотриманні інших обмежень чи особливих вимог до поведінки; втечу із спеціального навчально-виховного закладу або порушенні правил поведінки в ньому тощо.

Скасування примусових заходів виховного характеру означає, що відновлюється здійснення кримінальної справи неповнолітнього. Він притягується до

кримінальної відповідальності і до нього можуть бути застосовані всі заходи, передбачені кримінальним законом за вчинений злочин. Разом з тим, повторне звільнення від кримінальної відповідальності за іншими, передбачених КК, підстав (крім амністії та помилування), хоча прямо і не заборонено законом, навряд чи доцільно, враховуючи характеристику особи винного, який щиросердно не розкався, своєю поведінкою не підтвердив, що перестав бути суспільно небезпечним, і не виправдав виявленої щодо нього довіри.

Якщо неповнолітній в період відбування примусових заходів виховного характеру вчиняє інший злочин, то це свідчить про ухилення від таких заходів, в першу чергу від винесеного йому попередження. Тому вони повинні бути скасовані, а винний притягається до кримінальної відповідальності за обидва злочини. Тобто, має місце сукупність злочинів, покарання при цьому призначається за правилами, визначеними у ст. 70 і ч. 2 ст. 103 КК.

§ 3. Покарання, які застосовуються до неповнолітніх, та їх особливості.

З усіх видів покарань, передбачених КК, до неповнолітніх можуть бути застосовані лише ті, які прямо вказані в ст. 98 КК.

У тих випадках, коли покарання, які за законом не можуть бути призначені неповнолітньому, передбачені санкцією статті Особливої частини КК про злочин, за який засуджується така особа, суд їх не призначає, а замість цього обирає вид покарання з числа тих, які названі в ст. 98 КК.

Основні види покарання у ст. 98 КК зазначені у відповідному порядку - від менш тяжких до більш тяжких. З цього слід виходити, зокрема, при вирішенні питань, які впливають зі ст. 69 КК.

Зміст покарань, які застосовуються до неповнолітніх, визначено у ст. 53, ст.ст. 55-57 та ст.ст. 60 і 63 КК. Особливості застосування щодо неповнолітніх окремих видів покарань вказані в ст.ст. 99-102 КК.

Зокрема, при застосуванні щодо неповнолітніх **штрафу** треба виходити з того, що кримінальне покарання носить особистісний характер. Тому закон передбачає певні заходи проти того, щоб штраф, призначений неповнолітньому, - був сплачений за нього батьками чи іншими особами. Саме тому штраф застосовується лише щодо неповнолітніх, які самі можуть його оплатити - за рахунок самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернено стягнення.

Штраф до неповнолітніх може застосовуватися і як основне, і як додаткове покарання. Як додаткове покарання штраф може призначатися лише в сукупності з іншим видом основного покарання. Інакше кажучи, штраф як основне покарання (призначений, наприклад, замість іншого, більш тяжкого основного покарання) не може бути призначене одночасно з таким же додатковим покаранням.

Мінімальний розмір штрафу, який призначається неповнолітнім, такий же самий, як і щодо дорослих засуджених, - 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 53 КК). Штраф у меншому розмірі не може призначатися і згідно ст. 69 КК - при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Максимальний розмір штрафу для неповнолітнього визначається санкцією статті Особливої частини КК, але не може перевищувати 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 99 КК), що значно менше, ніж для повнолітніх осіб.

У разі неможливості сплати штрафу суд, відповідно до ч. 4 ст. 53 КК, може замінити несплачену суму штрафу покаранням у вигляді громадських робіт із розрахунку: десять годин громадських робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за чотири встановлених законодавством неоподатковуваних мінімуми доходів громадян. Однак тривалість громадських робіт для неповнолітнього і в цьому випадку не може перевищувати 120 годин, а виправні роботи - одного року (ч. 1 і ч. 2 ст. 100 КК).

Громадські роботи можуть бути призначені неповнолітньому з урахуванням обмежень, встановлених в ч. 1 ст. 100 КК. Вони стосуються віку особи, якій призначається таке покарання, мінімальної і максимальної загальної тривалості громадських робіт для неповнолітніх, їх щоденної тривалості.

Виправні роботи можуть бути призначені неповнолітньому, який на момент призначення покарання з дотриманням вимог глави XIII КЗпП прийнятий на роботу за трудовим договором (контрактом) постійно чи тимчасово на строк, який відповідає, принаймні, тривалості призначеного покарання. У той же час не може призначатися таке покарання непрацюючим неповнолітнім, тим, при прийнятті яких на роботу не дотримано вимог трудового законодавства, які виконують роботу за цивільно-трудовим договором, а також працюють тимчасово на термін, менший за тривалість від виправних робіт.

Виправні роботи призначаються неповнолітніми, які досягли 16-річного віку. Строгість обмежень, якими супроводжуються виправні роботи, для неповнолітніх менша, ніж для дорослих: до одного року зменшено максимальний термін такого покарання; менші розміри відрахування із заробітку засудженого в дохід держави (від п'яти до десяти відсотків).

Особливості відбування виправних робіт неповнолітніми встановлюються кримінально-виконавчим законодавством України. Однак при цьому повинні дотримуватися пільги, встановлені для неповнолітніх законодавством про працю.

Арешт - це одне з покарань, пов'язане з ізоляцією засудженого неповнолітнього від суспільства. Неповнолітні повинні відбувати арешт окремо від дорослих засуджених. Умови відбування арешту неповнолітніми визначаються кримінально-виконавчим законодавством України.

У порівнянні з дорослими засудженими тривалість арешту для неповнолітніх істотно скорочена - удвічі мінімальний термін і в чотири рази - максимальний.

Арешт згідно ст. 101 КК призначається неповнолітнім, які на момент постановлення вироку досягли 16-річного віку, але яким не виповнилося 18 років. Саме ж злочин, за який призначається арешт, може бути здійснено і по досягненню 16-річного віку. Наступ повноліття у період відбування арешту не є підставою для зміни тривалості арешту, в порівнянні з тією, яка обмежена ст. 101 КК.

Неповнолітній військовослужбовець відбувають арешт на **гауптвахті** (ч. 2 ст. 60 КК).

Позбавлення волі на певний строк - це найбільш суворе покарання в системі покарань, які застосовуються до неповнолітніх. Воно має призначатися тоді, коли, на переконання суду, всі інші більш м'які покарання не дозволять досягти цілей кримінального покарання.

Неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, покарання у вигляді позбавлення волі не призначається. Таким засудженим повинні бути призначені інші покарання із вказаних у санкції статті Особливої частини КК - штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт.

Тривалість позбавлення волі для неповнолітніх визначається з урахуванням положень, викладених у ст. 63 і ст. 102 КК, а також санкції статті Особливої частини КК. Мінімальний строк позбавлення волі для неповнолітнього, як і для дорослого засудженого складає 1 рік. Максимальна тривалість такого покарання визначається санкцією статті Особливої частини КК, однак вона не може перевищувати термінів, зазначених у ч. 3 ст. 102 КК. Ці терміни диференційовані залежно від ступеня тяжкості злочину. Окремо виділено, що за особливо тяжкий злочин, пов'язаний з умисним позбавленням життя людини, неповнолітньому може бути призначено позбавлення волі строком до 15 років.

Положення, викладені у ст. 102 КК, стосуються покарання у виді позбавлення волі, яке призначається за окремий злочин особі, яка не досягла до вчинення злочину 18-річного віку. При призначенні покарання за сукупністю вироків або сукупністю злочинів слід керуватися ч. 2 ст. 103 КК, відповідно до якої неповнолітнім може бути призначено позбавлення волі і на більш тривалий термін - до 15 років.

Згідно з ч. 1 ст. 5 КК закон про кримінальну відповідальність, пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотну дію в часі. Тому, відповідно до ст. 2 розділу II Прикінцевих та перехідних положень, особи, які засуджені за КК 1960 р. і відбувають покарання, призначене у великих розмірах, ніж встановлено новим КК, відбувають покарання, які не можуть бути призначені за КК України 2001 р., підлягають звільненню від покарання. Ця норма повністю поширюється і на осіб, засуджених за злочини, вчинені у віці до 18 років.

§ 4. Призначення покарання неповнолітнім.

Призначаючи покарання неповнолітньому, суд повинен врахувати загальні засади призначення покарання, вказані в ст. 65 КК, обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання (ст.ст. 66-67 КК), особливості застосування до неповнолітніх окремих видів покарань, передбачені ст.ст. 98-102 КК, а також положення, сформульовані у ч. 1 ст. 103 КК, - умови життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку, інші особливості особи неповнолітнього.

Обставини, специфічні для призначення покарання неповнолітньому, можуть бути як сприятливими, так і несприятливими для засудженого.

Сприятливі обставини - це ті, які дають підстави для застосування щодо неповнолітнього передбаченого законом підстави звільнення від покарання або його відбування; призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом,

призначення покарання ближче до мінімально можливого за законом. Несприятливі - навпаки, обтяжують становище неповнолітнього засудженого, при наявності яких: унеможливується звільнення від покарання або його відбування, не застосовується призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; призначається додаткове покарання; призначається покарання максимально суворе або близьке до нього. Перелік обставин, специфічних для призначення покарання неповнолітньому, у КК є вичерпним. Вони стосуються або особи засудженого, або ж об'єктивних умов його існування як до, так і після вчинення злочину.

При призначенні покарання неповнолітньому слід враховувати, зокрема:

- сімейні обставини: наявність або відсутність батьків, або осіб, які їх замінюють, рівень їх турботи про дитину та позитивному або негативному (з суспільної точки зору) вплив, який вони вчиняють на неповнолітнього;
- матеріальні умови життя і виховання неповнолітнього;
- відвідування школи чи іншого навчально-виховного закладу, рівень успішності та стан поведінки, ставлення до вчителів, вихователів;
- морально-психологічний клімат у колективі, членом якого є неповнолітньою, його відносини з ровесниками та іншими неповнолітніми, становище серед найближчого оточення;
- спілкування з дорослими, їх авторитетність у неповнолітнього та вплив, який застосовується ними на засудженого, наявність матеріальної чи іншої залежності від дорослих;
- рівень фізичного, інтелектуального розвитку, здатність усвідомлювати фактичну сторону і соціальне значення вчиненого та покарання, яке може бути призначено;
- попередню поведінку неповнолітнього, насамперед його реакцію на застосування дисциплінарних заходів, які раніше були застосовані до звільнення від кримінальної відповідальності і покарання;
- поведінка неповнолітнього після вчинення злочину, зокрема, ставлення до потерпілого, поведінку в ході досудового слідства та судового розгляду справи;
- наявність у неповнолітньої морального обов'язку піклуватися про інших членів сім'ї та його ставлення до цього обов'язку;
- ставлення неповнолітнього до правопорушень, вчинених іншими особами, і його ставлення до призначених їм заходів правового впливу.

Всі обставини, які впливають на призначення покарання неповнолітньому, повинні враховуватися в сукупності. Тобто, сам факт вчинення злочину особою, яка не досягла 18-річного віку, ще не є підставою для обов'язкового пом'якшення становища такої особи. Разом з тим, за наявності передбачених законом умов, суд зобов'язаний обговорити і визначити можливість застосування щодо неповнолітнього пільг, на які може претендувати така особа.

Призначаючи неповнолітньому покарання за сукупністю злочинів або сукупністю вироків, суд повинен, в першу чергу, керуватися положеннями ст. 70 і ст. 71 КК. При цьому слід враховувати особливості призначення неповнолітнім окремих видів покарання, а також тим, що згідно з ч. 2 ст. 103 КК остаточне покарання у виді

позбавлення волі не може перевищувати 15 років.

Згідно зі ст. 5 розділу II Прикінцевих та перехідних положень та ч. 3 ст. 74 КК неповнолітнім, яким відповідно до норм КК 1960 р. було призначено покарання у вигляді виправних робіт, його розмір повинен бути приведений у відповідність до вимог ст. 100 КК України 2001 р., а саме: тривалість виправних робіт зменшено до одного року, а розмір утримань із заробітку - до 10 відсотків.

§ 5. Звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо неповнолітніх.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням до неповнолітніх застосовується за тими ж підставами, як і щодо дорослих (ст.ст. 75-78 КК), з урахуванням особливостей, передбачених ст. 104 КК.

КК передбачає такі підстави для звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням:

- 1) засудження неповнолітнього до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років;
- 2) можливість виправлення неповнолітнього без реального відбування призначеного йому покарання. Такий висновок робиться судом на основі об'єктивних чинників, які стосуються тяжкості вчиненого злочину, особи винного, інших обставин справи.

Застосування до неповнолітнього звільнення від кримінальної відповідальності з випробуванням не обумовлюється кількістю вчинених злочинів, а також ступенем їх тяжкості. Тобто, воно можливе у разі призначення покарання у виді позбавлення волі строком до п'яти років як за один злочин, так і за сукупністю злочинів або сукупністю вироків. Однак вчинення кількох злочинів, наявність кількох вироків має враховуватися при визначенні того, чи можливо виправлення неповнолітнього без реального відбування покарання.

При звільненні неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням йому встановлюється випробувальний термін більше меншої тривалості, ніж дорослим засудженим, а саме: від одного до двох років. Розмір іспитового строку визначається у вказаних межах з урахуванням тривалості позбавлення волі, яке повинен був відбутися неповнолітній засуджений, характеру заходів, необхідних для його виправлення, та ін

На неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням, можуть бути покладені ті ж обов'язки, що й на дорослих, до яких застосована аналогічна міра (ст. 76 КК).

Крім того, покладання згідно з ч. 2 ст. 104 КК на окрему особистість за її згодою або на її прохання обов'язку щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи означає, що і на такого неповнолітнього покладається обов'язок сприймати виховний вплив, заходи нагляду, які щодо нього буде застосовувати особа, призначена судом.

Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітнього та підстави скасування такого звільнення визначені у ст. 78 КК

Додатковою підставою для скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітнього може бути відмова особи, на яку покладено обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи, від виконання цього обов'язку. Якщо така відмова обумовлений неналежною поведінкою неповнолітнього (ігноруванням обґрунтованих вимог, ухиленням від виховних заходів тощо, то це свідчить про невиконання засудженим покладених судом на нього обов'язків і те, що випробування він не витримав.

У разі вчинення неповнолітнім протягом іспитового строку нового злочину, йому призначається покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71-72 КК. При цьому повинні дотримуватися також обмеження, визначені ч. 2 ст. 103 КК, тобто, остаточне покарання в усякому разі не може перевищувати 15 років позбавлення волі.

Згідно зі ст. 14 Прикінцевих та перехідних положень КК неповнолітнім, які були умовно засуджені згідно з нормами КК 1960 р., випробувальний термін іспиту до максимальної тривалості, визначеної у ч. 3 ст. 104 КК України 2001 р. (тобто, до двох років), якщо раніше визначений випробувальний терміну був вище цієї межі.

§ 6. Звільнення від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Звільнення від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру є специфічною мірою, яка застосовується щодо неповнолітніх. Воно передбачає більш вузькі умови застосування та більш суворі обмеження, ніж при звільненні від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК). Звільнення від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру, передбачене ст. 105 КК, повинно застосовуватися тоді, коли неповнолітній, на думку суду, може бути виправлений без реального виконання кримінального покарання, але лише за умови застосування примусових заходів виховного характеру. Воно може бути застосоване при наявності таких умов у їх сукупності:

1) неповноліття особи. Вважаємо, що така особа має бути неповнолітньою на момент розгляду справи судом;

2) вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості. Це злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк відповідно не більше двох років і не більше п'яти років або інше, більш м'яке покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 12 КК). Зі змісту ст. 105 КК випливає, що звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру допускається, якщо особа засуджується за вчинення одного такого злочину. Тобто, вчинення двох або більше злочинів, хоча б кожне з них було і невеликої тяжкості, виключає звільнення від покарання на підставі цієї статті КК. Разом з тим не потрібно, щоб такий злочин було вчинено вперше. Таким чином, до неповнолітнього, який раніше вчинив злочин і має за нього судимість, може бути застосоване звільнення від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру;

3) щире розкаяння і подальша бездоганна поведінка (допомога потерпілому як одразу ж після посягання, так і згодом; добровільне і повне усунення шкоди, заподіяної злочином);

4) утримання інших учасників посягання від його продовження або повторення;

явка з повинною до органів влади; викриття співучасників; правдиві показання, дані в ході досудового слідства та судового розгляду справи; сумлінне ставлення до праці або навчання; дотримання правил поведінки в громадських місцях і в побуті.

Причому відповідні дії повинні бути не вимушеними, нав'язаними іншими особами, епізодичними, а свідчити про певну лінію поведінки неповнолітнього в період після вчинення злочину, його спроба спокутувати провину, виправитися.

На підставі таких об'єктивних даних суд може визнати, що неповнолітній на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання, однак до нього слід застосовувати примусові заходи виховного характеру. У такому разі суд визначає покарання, встановлює його вид і розмір і постановляє про звільнення від покарання на підставі ст. 105 КК. Одночасно суд призначає вид примусового заходу виховного характеру, що має бути застосована щодо неповнолітнього, визначає його зміст (обов'язки, які покладаються на неповнолітнього, тривалість застосування заходів).

Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру - це право суду. Разом з тим суд, при наявності формальних підстав (вік підсудного та ступінь тяжкості вчиненого злочину), повинен обговорювати можливість застосування щодо неповнолітнього звільнення від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру. При цьому слід звертати увагу на те, чи застосовувалися раніше до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру і чому вони виявилися неефективними.

У ч. 2 ст. 105 КК наведено вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх. Ними є:

1) застереження яке полягає в засудженні поведінки неповнолітнього від імені суду, попередження про неприпустимість порушення закону в подальшому. При цьому роз'яснюються наслідки повторного вчинення злочину, а також ухилення від застосування до нього інших примусових заходів виховного характеру;

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього - це встановлення днів і часу, протягом яких неповнолітній повинен перебувати вдома, або навпаки, не може перебувати в громадських місцях; визначення видів діянь, які не може вчиняти неповнолітньої, заборона користуватися певними транспортними засобами або предметами, заборона виїжджати в інші місцевості без дозволу спеціалізованого державного органу; вимогу розпочати або продовжити загальноосвітнє навчання або професійну підготовку чи роботу тощо;

3) передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання полягає у покладенні на неповнолітню обов'язки випробувати посилене виховний вплив і контроль за поведінкою з боку обраних судом осіб або колективу;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку з відшкодування заподіяної майнової шкоди. Ця примусова міра виховного характеру може бути застосована лише при наявності певних умов:

- злочином неповнолітнього заподіяна майнова шкода фізичному або юридичній особі;
- неповнолітній має майно, яке належить йому на праві приватної власності, або отримує самостійний заробіток (зарплату, стипендію);
- підсудний погоджується відшкодувати завдану майнову шкоду у розмірі та в строки, визначені судом, розуміючи, що це є умовою його звільнення від покарання.
Виховний характер цього заходу полягає саме у добровільності відшкодування, примус же виявляється в тому, що відшкодування здійснюється за приписом суду та під загрозою застосування призначеного судом покарання у випадку невиконання вимог суду;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Види і статус спеціальних навчально-виховних установ для неповнолітніх визначені Законом "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей"¹ і положеннями про них. Такими установами є приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ²; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти³; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я⁴; притулки для дітей⁵; центри соціально-психологічної реабілітації дітей⁶; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка)⁷.

¹ Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей № 609-V від 07.02.2007 //Відомості Верховної Ради. -1995. - № 6. - Ст. 35.

² Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поміщення дітей у приймальники-розподільники для дітей (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 4, ст.18)

³ Положення про загальноосвітню школу соціальної реабілітації затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. № 859. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=859-93-%EF>

⁴ Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх затверджений постановою Кабінета Міністрів України від 6 вересня 1996 р. № 1072. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1072-96-%EF>

⁵ Типове положення про притулок для дітей затверджене постановою Кабінета Міністрів України від 9 червня 1997 р. № 565. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=565-97-%EF>

⁶ Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями затверджене постановою Кабінета Міністрів України від 8 вересня 2005 р. № 877. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=877-2005-%EF>

⁷ Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2005 р. № 1291. Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_6y/pg_geuawx.htm

До неповнолітнього можуть бути застосовані одночасно кілька примусових заходів виховного характеру, якщо вони за своїм змістом не виключають один одного. Наприклад, направлення до спеціальної навчально-виховної установи призводить до неможливості встановлення обмежень дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, його передачу під нагляд батьків, іншим особам чи колективам. У той же час доцільно поєднання таких заходів як застереження, покладення обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків з іншими видами примусових заходів виховного характеру.

Разом з призначенням одного або кількох примусових заходів виховного характеру, зазначених у ч. 2 ст. 105 КК, суд може призначити неповнолітньому вихователя, який діє відповідно до Положення про судові вихователів.

Правові наслідки звільнення від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру однорідні з тими, які передбачені стосовно звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням таких заходів. При вчиненні неповнолітнім нового злочину в період відбування примусових заходів виховного характеру йому призначається покарання за сукупністю вироків на підставі ст. 71 і ч. 2 ст. 103 КК.

§ 7. Звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання неповнолітніх у зв'язку із закінченням строків давності.

На неповнолітніх поширюються загальні умови застосування давності притягнення до кримінальної відповідальності та давності виконання обвинувального вироку з урахуванням особливостей, встановлених ст. 106 КК. Ці особливості полягають у скороченні строків давності та їхній меншій диференціації.

Скорочені строки давності застосовуються щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення повноліття. Тобто, положення, передбачені ст. 106 КК, можуть застосовуватися і щодо осіб, які досягли повноліття на момент вирішення питання про їх притягнення до кримінальної відповідальності або направлення для відбування покарання.

Особа, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, звільняється:

- від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення злочину і до дня набрання вироком законної сили минули строки, зазначені в ч. 2 ст. 106 КК. Ці терміни диференційовані з урахуванням лише ступеня тяжкості вчиненого злочину і не залежать від виду покарання, яке передбачене за нього. Вони значно менше, ніж загальні строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, встановлені в ч. 1 ст. 49 КК;

- від відбування покарання, якщо воно не було виконано від дня набрання чинності обвинувального вироку у строки, зазначені в ч. 3 ст. 106 КК.

Закон передбачає призупинення і перерву закінчення строків давності щодо осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років. При цьому не має значення, чи досягло повноліття ця особа на момент ухилення від слідства або суду або вчинення злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Якщо протягом строків давності, встановлених ст. 106 КК, але вже після досягнення повноліття, особа вчинить новий злочин, то строки давності притягнення

до кримінальної відповідальності за нього обчислюються за загальним правилом, установленим ст. 49 КК.

Оскільки особи, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років, не може бути призначено довічне позбавлення волі, то на нього не поширюється правило, встановлене ч. 4 ст. 49 КК. У кожному разі давність притягнення такої особи до кримінальної відповідальності не може перевищувати десяти років.

Враховуючи, що кримінальна відповідальність за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені ст.ст. 437-439, ч. 1 ст. 442 КК настає з 16-річного віку, виняткова норма про незастосування давності у разі вчинення цих злочинів або засудження за них (ч. 5 ст. 49, ч. 6 ст. 80 КК) поширюється і на осіб, які їх вчинили до досягнення вісімнадцятирічного віку.

§ 8. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх.

Особа, яка відбуває покарання за злочин, вчинений до досягнення вісімнадцятирічного віку, як і дорослий засуджений, може бути умовно-достроково звільнено від покарання у процесі його відбування. Умовним звільнення є тому, що воно здійснюється під умовою не вчинення нового злочину в період, який відповідає невідбутої частини покарання (це умова таке ж, яке висувається і щодо дорослих осіб). Достроковим - тому що воно відбувається до повного закінчення строку, призначеного судом. Щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення повноліття, ці строки є більш сприятливими.

Положення, передбачені ст. 107 КК, застосовуються щодо осіб, які відбувають покарання за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років. На момент же звільнення за правилами, встановленими цією статтею, особа може бути і повнолітньою.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання на підставі ст. 107 КК застосовується лише при відбуванні покарання у вигляді позбавлення волі. Від інших видів покарань (як основних, так і додаткових) особа, яка вчинила злочин до досягнення повноліття, звільненню не підлягає.

КК передбачає дві підстави для застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання особи, яка вчинила злочин у віці до вісімнадцяти років:

- 1) виправлення засудженого (матеріальна ознака);
- 2) відбування обов'язкової частини призначеного судом покарання (формальна ознака).

Виправлення засудженого свідчить про досягнення цілей кримінального покарання і робить недоцільним його подальше відбування. Воно повинно встановлюватися на підставі об'єктивних даних, перелік яких щодо неповнолітнього ширший - «якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці та навчання довів своє виправлення».

Сумлінну поведінку полягає в дотриманні правил внутрішнього розпорядку, беззаперечному виконанні законних вказівок і розпоряджень адміністрації виховної колонії, відсутності порушень дисципліни. Це поведінка, на яке повинні

орієнтуватися інші особи, які відбувають покарання.

Сумлінне ставлення до навчання і праці - це дотримання виробничої і навчальної дисципліни, зокрема, тривалість часу роботи, розкладу навчальних занять; виконання виробничих і навчальних завдань на рівні своїх можливостей; прагнення підвищити свої показники в роботі та оцінки в навчанні тощо.

Засуджений повинен довести своє виправлення - належно поводитися протягом усього терміну відбування покарання, а не тільки безпосередньо перед розглядом питання про можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Відбування обов'язкової частини покарання передбачено, щоб, по-перше, забезпечити хоча б частково каральний вплив на неповнолітнього і позбавити його ілюзії про повне прощення, безкарність вчиненого посягання. Це потрібно тоді, коли неповнолітній раніше відбував покарання у виді позбавлення волі, і особливо, коли до нього вже застосовувалося умовно-дострокове звільнення від покарання. Цим пояснюється те, що частина призначеного судом покарання, яку потрібно відбутися перед вирішенням питання про умовно-дострокове звільнення, диференційована залежно від тяжкості вчиненого злочину та особистості засудженого. По-друге, протягом періоду відбування покарання адміністрація виховної колонії повинна отримати можливість переконатися у виправленні засудженого. Враховуючи, що неповнолітні легше піддаються виховному впливу, тому обов'язкова частина покарання, яку вони повинні відбутися, значно менша, ніж для дорослих.

Якщо неповнолітній відбуває покарання, призначене за сукупністю злочинів або сукупністю вироків, то при визначенні обов'язкової частини покарання слід виходити з частини покарання, яку слід відбутися за найбільш небезпечну з вчинених злочинів.

До неповнолітніх не застосовуються передбачені ст. 82 КК положення про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

Правові наслідки умовно-дострокового звільнення неповнолітнього від відбування покарання, як і в інших подібних випадках, можуть бути двох видів: позитивні і негативні. Позитивні полягають у тому, що особа, умовно-достроково звільнена від покарання, і протягом невідбутої частини покарання не вчинила новий злочин, вважається таким, що повністю виконав умову звільнення. Негативні наслідки настають при вчиненні засудженим протягом невідбутої частини покарання будь-якого (навмисного чи необережного, незалежно від ступеня тяжкості) нового злочину.

У такому випадку суд до невідбутої частини покарання приєднує покарання за новим вирокі за правилами, передбаченими в ст.ст. 71 і 72 КК. Якщо обидва злочини здійснені до досягнення вісімнадцятирічного віку, то остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати 15 років.

§ 9. Погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх.

Правові наслідки судимості, які настають для дорослих осіб, повністю поширюються і на осіб, які вчинили злочини до досягнення вісімнадцятирічного віку (ст. 88 КК).

Судимість у осіб, які вчинили злочин до досягнення вісімнадцятирічного віку,

погашається відповідно до положень, визначених у ст. 108 КК. Для таких осіб встановлено значно коротші строки погашення судимості, ніж для дорослих.

Дострокове зняття судимості щодо осіб, які до досягнення вісімнадцятирічного віку вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості, законом не передбачено, оскільки її тривалість і так невелика.

Дострокове зняття судимості в особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин у віці до вісімнадцяти років і відбула за нього покарання у виді позбавлення волі, допускається за наявності двох підстав (умов):

1) особа зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення;

2) відбуте не менше половини строку погашення судимості, зазначеного в пп. 3 і 4 ч. 2 ст. 108 КК.

Порядок зняття судимості та наслідки зняття судимості в осіб, які вчинили злочин у віці до досягнення вісімнадцяти років, такі ж, як і в осіб, що вчинили злочин у повнолітньому віці.

Положення ч. 5 ст. 90 КК про переривання строків погашення судимості у разі вчинення нового злочину повністю поширюються і на осіб, які вчинили злочини до досягнення вісімнадцятирічного віку.

Теорія проф. Трубникова В.М. відносно заміни встановленої щодо неповнолітніх системи покарання системою заходів кримінально-правового характеру.

Начало формы

Я не згоден з тими, хто дуже серйозно стверджує про непорушність і недоторканності постулатів науки кримінального права, розміщуючи науку кримінального права в замкнутий простір, відірваний від реальної дійсності. Відірваність науки кримінального права від життя, політики і економіки сьогодення тільки шкодить їй, гальмує її розвиток і робить її несприйнятливою до різного роду зигзагам і складнощів, що висуваються політикою і правом.

З іншого боку, слід проявляти обережність і делікатність у цьому питанні, якщо ми намагаємося розглянути якусь проблему або складне питання з позицій сьогодення, ми повинні ґрунтуватися або, вірніше спиратися на вироблені й випробувані наукою кримінального права положення, ідеї і поняття.

На мій погляд, таке ставлення має стосуватися будь-яких інститутів і положень кримінально-го права, які викликають інтерес вчених і потреба в практиків.

Зокрема, це стосується і проблеми поняття і розвитку системи покарань. Відома аксіома: «немає злочину без покарання», і, навпаки, «немає покарання без злочину» не повинна піддаватися сумніву в її істинності та правдивості, а твердження, що не завжди злочин може тягти за собою покарання не просто неправильне, але й шкідливе, оскільки може служити теоретичною основою для прояву всякого роду і відтінків суб'єктивізму.

Злочин завжди, у всіх випадках повинна тягти за собою покарання, інакше втрачається весь сенс цієї зв'язки. У ч. 2 ст. 1 КК стверджується, що для поставленого

завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Ця ж думка підкреслюється в ч. 2 ст. 2 КК, де говориться, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, поки її вина не буде доказана в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Злочин завжди, у всіх випадках життя, завжди тягне за собою кримінальне покарання.

А якщо в деяких випадках за злочином не слідує покарання, так це ще раз доказує, що кримінальне право не повинно бути догматичним, неповоротким і непорушним, а, іноді бути чуйним і уважним до запитів і життя та особистості обвинуваченого. Але спочатку, кримінальне право має виходити з даної аксіоми і тільки потім вже діяти у відповідності зі своїми положеннями й інститутами звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Не просте питання пов'язане і з поняттям і розвитком системи покарання. Законодавець старається якимось чином завжди відреагувати і змінити або вдосконалювати систему покарань, як і у випадку прийнятого нового Кримінального кодексу України.

Система покарань об'єктивно існує незалежно від ступеня її формальної визначеності у джерелі кримінального права і теоретичного обґрунтування в юридичній науці. Питання про визначення системи покарань є, напевно, єдиним в даній області, який не викликає скільки-небудь серйозних розбіжностей у теоретиків кримінального права.

Система покарання - це встановлений в кримінальному законі вичерпний і обов'язковий для судів перелік видів покарань, розташованих у певній послідовності з урахуванням їх ступеня тяжкості.

Система покарань, передбачена ст. 51 КК, як підкреслюється в літературі, і є тією юридичною базою, на якій ґрунтується діяльність судів із застосування покарань. Законодавець, визначаючи систему покарань, тим самим створює базу і для побудови санкцій у відповідних статтях Особливої частини КК, де передбачені види і терміни покарань за здійснення конкретних злочинів.

Система покарань покликана визначати однаковість (однозначність) у правозастосовній діяльності і згідно з цим бути важливим засобом забезпечення законності. Системі покарань невідомі смертна кара, а також покарання болісні, ганебні і які калічать засудженого, наприклад, тілесні покарання, визнання ворогом народу, тощо. У ній значне місце займають покарання, не пов'язані з позбавленням волі: штраф, громадські роботи тощо. Включаючи в себе цілий комплекс покарань, їх система, як задумано законодавцем, дає можливість забезпечити при застосуванні судами конкретних покарань їх необхідну індивідуалізацію і диференціацію відповідно до ступеня тяжкості вчиненого злочину та особистості засудженого.

Поняття «система покарань» вироблений наукою кримінального права і ми вже звикли перелік видів покарань, встановлений законом про кримінальну відповідальність називати «системою», «сходами», не замислюючись про те, звідки виходить це визначення поняття. А витоком, як нам видається, є роботи Н.С. Таганцева, який такий перелік видів кримінальних покарань і називав «сходами

покарань, розуміючи під нею сукупність каральних заходів даного Кодексу в їх взаємному супідрядності або співвідношенні»¹. Надалі, автори, які стосуються цієї проблеми, так чи інакше відтворювали цю ідею в різних інтерпретаціях. Так, В.М. Петрашов визначає систему покарань як встановлений законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік видів покарань, розташованих у певному порядку². Р.Р. Галіакбаров пояснює систему покарань як встановлений законом відповідний поняттю покарання та його мети, суворо обов'язковий для судів, вичерпний перелік видів покарань, розташованих у певному порядку відповідно до ступеня їх тяжкості³ [6, с. 4]. Л.В. Багрій-Шахматов і В.І. Гуськов розглядають систему покарань як передбачений кримінальним законом, вичерпний, не підлягає довільним змінам, обов'язковий для судів перелік покарань, розташованих у певному порядку⁴ [7, с. 12. 13]. Своєрідне поняття системи покарання пропонує В.К. Дуюнов як «соціально обумовлену цілісну сукупність взаємодіючих видів кримінальних покарань, встановлену законом у формі вичерпного переліку з урахуванням їх порівняльної тяжкості»⁵ [8, с. 90].

Оскільки встановлені кримінальним законом і обов'язкові для суду види покарань розташовані в певному порядку за ступенем їх тяжкості, вони тісно повинні бути взаємопов'язані між собою, і таким чином, мати ознаки, що свідчать про їх специфіку: 1) система покарань встановлюється тільки законом, 2) перелік покарань, що утворить своєрідні різну систему, обов'язковий для суду, 3) перелік покарань, утворює систему, є вичерпним; 4) система покарань передбачає їх розташування в певному порядку за ступенем їх тяжкості. Система покарань, встановлена в ст. 51 КК, включає в себе слідуючі види покарань: штраф; позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційних класу; позбавлення права обіймати певні посади чи займатися визначеною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; конфіскація майна; арешт; обмеження волі; тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі. Таким чином, КК передбачає п'ять видів покарань, з яких п'ять видів покарань пов'язані з фізичною ізоляцією засудженого (арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі), інші сім видів покарань не пов'язані з фізичної ізоляцією засудженого від суспільства ..

¹ Таганцев Н.С. Російське кримінальне право. Лекції. Частина Загальна. У 2 т. - М., 1994. - Т. 2. - 393 с. (С. 100).

² Петрашов В.М. Гуманізація системи покарань у радянському кримінальному праві. – Ростов н/Д, 1988. - С. 19. (144 с.).

³ Галіакбаров Р.Р. Система і види покарань. - Горький, 1986. – С. 4. (376 с.).

⁴ Багрій-Шахматов Л.В., Гуськов В.І. Теоретичні проблеми класифікації кримінальних покарань. - Воронеж, 1971. – С. 12, 13. (108 с.).

⁵ Дуюнов В.К. Проблеми кримінального покарання в теорії, законодавстві і судовій практиці. Курськ, 2000. – С. 90. (250 с.).

Держава забезпечує належне виконання кримінальних покарань, тому ухилення від відбування цих покарань тягне за собою кримінальну відповідальність за ст.ст. 389, 390 і 393 КК.

У теорії кримінального права всі покарання, що входять в систему, класифікуються за різними ознаками, закріпленими в кримінальному законі: за порядком (способом) їх призначення; за суб'єктом, до якого застосовується покарання; за можливістю визначення строку покарання тощо.

Кримінальний кодекс України 2001 року встановив дві системи покарань: перша включає 12 видів покарань для повнолітніх злочинців, друга - 5 основних (штраф, громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк) і два додаткових покарань (штраф і позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю) для неповнолітніх правопорушників.

Що стосується системи покарань для неповнолітніх, тут також в теорії кримінального права якихось складнощів не виникає. Більше того, в кожному підручник або коментарі до КК України підкреслюється про значне і велике досягнення науки і законодавця. Відзначається, що в самому змісті, умовах застосування цих видів покарань мають місце певні особливості, порівняно з аналогічними покараннями при їх застосуванні до повнолітніх осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 99 штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути накладено стягнення. Частина 2 цієї статті обмежує розмір штрафу: він може бути призначений у межах до п'ятисот встановлених законом неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з обов'язковим урахуванням майнового стану неповнолітніх.

Значно пом'якшені щодо неповнолітніх і такі види покарань, як громадські та виправні роботи. Відповідно до ст. 100 КК ці види покарання можуть бути призначені тільки неповнолітнім від 16 до 18 років. Крім того, значно меншими є строки цих покарань: громадські роботи можуть бути призначені на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і їх тривалість не може перевищувати двох годин на день, термін виправних робіт встановлений від двох місяців до одного року, при цьому відрахування в дохід держави призначається судом у розмірі від п'яти до десяти відсотків. На підставі ст. 101 КК арешт розуміється в утриманні неповнолітнього в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах і може бути призначений тільки неповнолітнім, які досягли на момент винесення вироку шістнадцяти років і на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб. Позбавлення волі відповідно до ч. 2 ст. 102 КК взагалі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості.

Крім того, визначаються нижчі (чим для повнолітніх) межі максимальних строків позбавлення волі. Частина 1 ст. 102 КК передбачає, що покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли на момент вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, не може бути призначене на строк більше десяти років, а у випадках, передбачених у п. 5 ч. 3 ст. 102 КК - не більше п'ятнадцяти років. Залежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину, за який засуджується неповнолітній, позбавлення волі може бути призначене (ч. 3 ст. 102 КК): 1) за

вчинений поповторний злочин невеликої тяжкості не більше двох років, 2) за злочин середньої тяжкості - на строк не більше чотирьох років, 3) за тяжкий злочин - на строк не більше семи років; 4) за особливо тяжкий злочин - на строк не більше десяти років; 5) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, - строком до п'ятнадцяти років.

Неповнолітні, засуджені до позбавлення волі, відбувають це покарання у спеціальних виховних установах, які будуються за типом дитячих установ, де максимально враховуються вікові та психологічні особливості неповнолітніх.

Вченими і законодавцем підкреслюються особливості і в призначенні покарань неповнолітніх. Вважається, що суд при призначенні покарання неповнолітньому повинен враховувати умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього; особливо звертається увага на облік вікових особливостей неповнолітнього, встановлення не тільки факту досягнення особою віку кримінальної відповідальності, а й з'ясування всіх індивідуальних психофізичних властивостей неповнолітніх.

Нова теорія проф. Трубникова В.М. «Заміна системи покарань відносно неповнолітніх системою заходів кримінально-правового характеру»

Це в теорії все добре і явних різночитань у вчених не виникає, а що стосується системи покарань як для дорослих, так і неповнолітніх, то тут виникають великі проблеми.

Практика застосування покарань зводить нанівець всі ці міркування і показує, що фактично те, про що йшлося вище системи не існує ні як відносно дорослих, ні відносно неповнолітніх правопорушників, а є простий перелік видів покарань, який для судів не має ніякого значення.

Що стосується дорослих, незважаючи на існування приблизно 75 % видів покарань, не пов'язаних із фізичної ізоляцією від суспільства, фактично найпоширенішим покаранням є позбавлення волі.

Більш непорядна картина вбачається у відношенні неповнолітніх: фактично, незважаючи на існуючу щодо їх систему покарань, застосовується в основному в якості основного покарання лише позбавлення волі.

Розмірковуючи над цими проблемами, я дійшов висновку про необхідність заміни існуючої, для апробації перш за все щодо неповнолітніх правопорушників, системи покарань системою заходів кримінально-правового впливу, ґрунтуючись при цьому на положеннях науки кримінального права.

Я констатую про необхідність створення специфічної системи заходів кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх, яка була б ефективною і

дійсно відповідала всім принципам і критеріям щодо неповнолітніх.

В окресленому контексті пропоную розділ XV КК України "Особливості кримінальної від-льної неповнолітніх" представити таким чином:

Глава 1. Примусові заходи виховного характеру.

У КК України необхідно передбачити нові заходи кримінально-правового характеру - приміщення в фостерні сім'ї для продовження процесу соціалізації неповнолітнього, медіацію.

YA ne z'hoden z tymy, khto duzhe ser'yzno stverdzhuye pro neporushnist' i nedotorkannosti postula-tov nauky kryminal'noho prava, rozmishchuyuchy nauku kryminal'noho prava v zamknutyi prostir, vidirvanyi-noe vid real'noi diysnosti. Vidirvanist' nauky kryminal'noho prava vid zhyttya, polityky i ekonomiky s'ohodnishn'oho dnya til'ky shkodyt'ii, hal'muye ii rozvytok i robyt'ii nespryinyatlyvoyu do riznoho rodu zyzham i skladnoshchiv, shcho vysuvayut'sya politykoyu i pravom. Z inshoho boku, slid proyavlyaty oberezhnist' i delikatnist' u ts'omu pytanni, yakshcho my namahayemosya roz'hlyanuty yakus' problemu abo skladne pytannya z pozytsiy s'ohodnishn'oho dnya, my povynni hruntuvatysya abo, virnishe spyratysya na vyrobleri y vyprobuvane naukoyu kryminal'noho prava polozhennya, idei i ponyattya. Na miy pohlyad, take stavlennya maye stosuvatysya bud'-yakyykh instytutiv i polozhen' kryminal'no-ho prava, yaki vyklykayut' interes vchenykh i potreba v praktykiv. Zokrema, tse stosuyet'sya i problemy ponyattya i rozvytku systemy pokaran'. Vidoma aksioma: «nemaye zlochynu bez pokarannya», i, navpaky, «nemaye pokarannya bez zlochynu» ne povynna piddavatysya sumnivu v ii istynnosti ta pravdyvosti, a tverdzhennya, shcho ne zavzhdy zlochyn mozhe tyahy za soboyu pokarannya ne prosto nepravyl'ne, ale y shkidlyve, oskil'ky mozhe sluzhyty teoretychnoyu osnovoyu dlya proyavu vsyakoho rodu i vidtinkiv sub'yektivizmu. Zlochyn zavzhdy, u vsikh vypadkakh povynna tyahy za soboyu pokarannya, inakshe vtrachayet'sya ves' sens tsiyeyi zv'yazky. U ch. 2 st. 1 KK stverdzhuyet'sya, shcho dlya postavlenoho zavdannya Kryminal'nyy kodeks Ukraïny vyznachaye, yaki suspil'no nebezpechni diyannya ye zlochynamy ta yaki naka-zanyya (vydileno mnoyu. Avt.) Zastosovuyut'sya do osib, shcho ikh vchynyly. Tsya zh dumka pidkreslyuye-sya v ch. 2 st. 2 KK, de hovoryt'sya, shcho osoba vvazhayet'sya nevynuvatoyu u vchynenni zlochynu i ne mozhe buty piddana kryminal'nomu pokarannyyu (vydileno mnoyu. Avt.), Poky ii vyna ne bude do-kazana v zakonnomu porядku i vstanovleno obvynuval'nym vyrokom sudu. Zlochyn zavzhdy, u vsikh vypadkakh zhyttya, zavzhdy tyahne za soboyu kryminal'ne pokarannya.

A yakshcho v deyakykh vypadkakh za zlochynom ne slid pokarannya, tak tse shche raz dokazy-kist', shcho kryminal'ne pravo ne povynno buty dohmatychnym, nepovorotkym i neporushnym, a, ino-hda, buty chuŭnym i uvazhnym do zapytiv i zhyttya ta osobystosti obvynuvachenoho. Ale spochatku, kryminal'ne pravo maye vykhodyty z danõi aksiomy i til'ky potim vzhe diyaty u vidpovidnosti zi svoïmy polozhennyamy ŷ institutamy zvil'neniya vid kryminal'noï vidpovidal'nosti abo pokarannya.

Ne prostyŷ pytannya pov'yazane i z ponyattiam i rozvytkom systemy pokarannya. Zakonodavets' stara-yet'sya yakymos' chynom zavzhdy vidreahuvaty i zminyty abo vdoskonalyuvaty systemu pokaran', yak i u vypadku pryŷnyatoho novoho Kryminal'noho kodeksu Ukraïny.

Systema pokaran' ob'yektyvno isnuye nezalezhno vid stupenya ïi formal'noï vyznashchiv u dzhereli kryminal'noho prava i teoretychnoho obhruntuvannya v yurydychniŷ nauksi. Po-pros pro vyznachennya systemy pokaran' ye, napevno, yedynym v daniŷ oblasti, yakyŷ ne vyklykaye skil'ky-nebud' serŷoznykh rozbizhnosteŷ u teoretykiv kryminal'noho prava.

Systema pokarannya - tse vstanovlenyŷ v kryminal'nomu zakoni vycherpnyŷ i obov'yazkovyŷ dlya sudiv perelik vydiv pokaran', roztashovanykh u pevniŷ poslidovnosti z urakhuvannyam ïikh stupenya tyazhkosti.

Systema pokaran', peredbachena st. 51 KK, yak pidkreslyuyet'sya v literaturi, i ye tiyeyu yurydychnoyu bazoyu, na yakiŷ hruntuyet'sya diyal'nist' sudiv po zastosuvannyu pokaran'. Zakonodavets', vyznachayuchy systemu pokaran', tym samym stvoryuye bazu i dlya pobudovy sanktsiŷ u vidpovidnykh statyakh Osoblyvoï chastyny KK, de peredbacheni vydy i terminy pokaran' za vdoskonalennya-shennya konkretnykh zlochyniv.

Systema pokaran' poklykana vyznachaty odnakovist' (odnoznachnist') u pravozastosovniŷ diyal'nosti i z-hidno z tsym buty vazhlyvym zasobom zabezpechennya zakonnosti. Systemi pokaran' nevidomi smertna kara, a takozh pokarannya bolisni, hanebni i kalichat' zasudzhenoho, napryklad, tilesni pokarannya, vyznannya vorohom narodu, ta in U niŷ znachne mistse zaŷmayut' pokarannya, ne pov'yazani z pozbavlennyam voli: shtraf, hromads'ki roboty toshcho . Vkluchayuchy v sebe tsilyŷ kompleks pokaran', ïikh systema, yak zadumano zakonodavtsem, daye mozhlyvist' zabezpechyty pry zastosuvanni sudamy konkretnykh pokaran' ïikh neobkhidnu individualizatsiyu i dyferentsiatsiyu vidpovidno do stupenya tyazhkosti vchynenoho zlochynu ta osobystosti zasudzhenoho.

Ponyattya «systema pokaran'» vyroblenyŷ naukoyu kryminal'noho prava i my vzhe zwykly

perelik vydiv pokaran', vstanovlenyĭ zakonom pro kryminal'nu vidpovidal'nist' nazyvaty «systemoyu», «skhodamy», ne zamyslyuyuchys' pro te, zvidky vykhodyt' tse vyznachennya ponyattya. A vytokom, yak nam vydayet'sya, ye roboty N.S. Tahantseva, yakyĭ takyĭ perelik vydiv kryminal'nykh pokaran' i nazyvav «skhodamy pokaran', rozumiyuchy pid neyu sukupnist' karal'nykh zakhodiv danoho Kodeksu v'ikh vzayemnomu supidryadnist' abo spivvidnoshenni» [4, s. 100]. Nadali, avtory, yaki stosuyut'sya tsiyĕi problemy, tak chy inakshe vidtvoryuvaly tsyu ideyu v riznykh interpretatsiyakh. Tak, V.M. Petrashov vyznachaye systemu pokaran' yak vstanovlenyĭ zakonom i obov'yazkovyĭ dlya sudu vycherpnyĭ perelik vydiv pokaran', roztashovanykh u pevnomu poryadku [5, s. 19]. R.R. Haliakbarov pojasnyuye systemu pokaran' yak vstanovlenyĭ zakonom vidpovidnyĭ ponyattyu pokarannya ta ŷoho mety, suvoro obov'yazkovyĭ dlya sudiv, vycherpnyĭ perelik vydiv pokaran', roztashovanykh u pevnomu poryadku vidpovidno do stupenya ikh tyazhkosti [6, s. 4]. L.V. Bahriĭ-Shakhmatov i V.I. Hus'kov roz'hlyadayut' systemu pokaran' yak peredbachenyĭ kryminal'nym zakonom, vycherpnyĭ, ne pidlyahaye dovil'nym zminam, obov'yazkovyĭ dlya sudiv perelik pokaran', roztashovanykh u pevnomu poryadku [7, s. 12. 13]. Svoyeridne ponyattya systemy pokarannya proponuye V.K. Duyunov yak «sotsial'no obumovlenu tsilisnu sukupnist' vzayemodiyuchykh vydiv kryminal'nykh pokaran', vstanovlenu zakonom u formi vycherpnoho pereliku z urakhuvannyam ikh porivnyal'noi tyazhkosti» [8, s. 90].

Oskil'ky vstanovleni kryminal'nym zakonom i obov'yazkovi dlya sudu vydy pokaran' roztashovani v pevnomu poryadku za stupenem ikh tyazhkosti, vony tisno povynni buty vzayemopov'yazani mizh soboyu, i takym chynom, maty oznaky, shcho svidchat' pro ikh spetsyfiku: 1) systema pokaran' vstanovlyuyet'sya til'ky zakonom, 2) perelik pokaran', shcho utvoryt' svoyeridni riznu systemu, obov'yazkovyĭ dlya sudu, 3) perelik pokaran', utvoryuye systemu, ye ischer-pyvayushchim; 4) systema pokaran' peredbachaye ikh roztashuvannya v pevnomu poryadku za stupenem ikh tyazhkosti. Systema pokaran', vstanovlena v st. 51 KK, vklyuchaye v sebe sle-dmut' vydy pokaran': shtraf; pozbavlennya viĭs'kovoho, spetsial'noho zvan'ya, ranhu, chynu abo kvalifikatsiĭnykh klasu; pozbavlennya prava obiĭmaty pevni posady chy zaĭmatysya vyznachenoyu diyal'nistyu; hromads'ki roboty; vypravni roboty; sluzhbovi obmezhennya dlya viĭs'kovosluzhbovtziv; konfiskatsiya maĭna; aresht; obmezhennya voli; vmist u dystsyp-linarnom batal'ŷoni viĭs'kovosluzhbovtziv; pozbavlennya voli na pevnyĭ strok; dovichne ly-shennya voli.

Takym chynom, KK peredbachaye p'yat' vydiv pokaran', z yakykh p'yat' vydiv pokaran' pov'yazani z fizychnoyu izolyatsiyeyu zasudzhenoho (aresht; obmezheniya voli; trymannya v dystsyplinarnomu batal'nyoni viys'kovosluzhbovtziv; pozbavleniya voli na pevnyy strok; pozhyz-nennoe pozbavleniya voli), inshi sim vydiv pokaran' ne pov'yazani z fizychnoi izolyatsiyeyu zasudzhenoho vid suspil'stva ..

Derzhava zabezpechuye nalezhne vykonannya kryminal'nykh pokaran', tomu ukhyli-nya vid vidbuvannya tsykh pokaran' tyahne za soboyu kryminal'nu vidpovidal'nist' za st.st. 389, 390 i 393 KK.

U teorii kryminal'noho prava vsi pokarannya, shcho vkhodyat' v systemu, klasyfikuyut'sya za raz-nym oznakamy, zakriplenym v kryminal'nomu zakoni: po poryadku (sposobu) ikh pryznachennya; po sub'yektiv tu, do yakoho zastosovuyet'sya pokarannya; po mozhlyvosti vyznachennya stroku pokarannya ta in

Kryminal'nyy kodeks Ukraïny 2001 roku vstanovyv dvi systemy pokaran': persha vklyuchaye 12 vydiv pokaran' dlya povnolitnikh zlochyntziv, druha - 5 osnovnykh (shtraf, hromads'ki roboty; vypravni roboty; aresht; pozbavleniya voli na pevnyy strok) i dva dodatkovykh pokaran' (shtraf i pozbavleniya prava zaŷmaty pevni posady abo zaŷmatysya pevnoyu diyal'nistyu) dlya nepovnolitnikh pravoporushnykiv.

Shcho stosuyet'sya systemy pokaran' dlya nepovnolitnikh, tut takozh v teorii kryminal'noho prava yakykhos' skladnoshchiv ne vynykaye. Bil'she toho, v kozhnomu pidruchnyk abo komentari do KK Uk-raïny pidkreslyuyet'sya pro znachne i velyke dosyahnennya nauky i zakonodavtsya. Vidznachayet'sya, shcho v samomu zmisti, umovakh zastosovuvannya tsykh vydiv pokaran' mayut' mistse pevni osoblyvosti, porivnyano z analohichnymy pokarannyamy pry ikh zastosuvanni do povnolitnim osobam. Vidpovidno do ch. 1 st. 99 shtraf zastosovuyet'sya lyshe do nepovnolitnikh, shcho mayut' sa-mostoyatel'nyy dokhid, vlasni koshty abo maŷno, na yake mozhe buty nakladeno vzy-skan. Chastyna 2 tsiyeyi statti obmezhuje rozmir shtrafu: vin mozhe buty pryznachenyy u mezhakh do p'yatysot vstanovlenykh zakonom neopodatkovuvanykh minimumiv dokhodiv hromadyan z obov'yazkovym urakhuvannyam maŷnovoho stanu nepovnolitnikh.

Znachno pom'yaksheni shchodo nepovnolitnikh i taki vydy pokaran', yak pro-suspil'nykh ta vypravni roboty. Vidpovidno do st. 100 KK tsi vydy pokarannya mozhut' buty pryznacheni til'ky nepovnolitnimy vid 16 do 18 rokiv. Krim toho, znachno menshymy ye stroky tsykh pokaran': hromads'ki roboty mozhut' buty pryznacheni na strok vid trydtsyaty do sta dvadtsyaty hodyn i ikh tryvalist' ne mozhe perevyshchuvaty dvokh hodyn na den', termin

ispravitel'-nykh robit vstanovlenyŭ vid dvokh misyatsiv do odnogo roku, pry ts'omu vidrakhuvannya v dokhid derzhavy pryznachayet'sya sudom u rozmiri vid p'yaty do desyaty vidsotkiv. Na pidstavi st. 101 KK aresht ukladayuchy-yet'sya v utrymanni nepovnolitnyu v umovakh izolyatsii v spetsial'no prystosovanykh ustanov i mozhe buty pryznachenyŭ til'ky nepovnolitnim, yaki dosyahly na moment vynesennya vyroku shistnadtsyaty rokiv i na strok vid p'yatnadtsyaty do soroka p'yaty dib. Pozbavlennya voli v so-vidpovidnosti z ch. 2 st.

102 KK vzhali ne mozhe buty pryznachene nepovnolitn'omu, vpershe z-vershyly zlochyn nevelykoï tyazhkosti.

Krim toho, vyznachayut'sya nyzhchi (chym dlya povnolitnykh) mezhi maksimal'nykh strokiv pozbavlennya voli. Chastyna 1 st. 102 KK peredbachaye, shcho pokarannya u vyhlyadi pozbavlennya voli osobam, yaki ne dosyahly na moment vchynennya zlochynu visimnadtsyatyrichnoho viku, ne mozhe buty pryznachene na strok bil'she desyaty rokiv, a u vypadkakh, peredbachenykh u p. 5 ch. 3 st. 102 KK - ne bil'she p'yatnadtsyaty rokiv.

Zalezhno vid stupenya tyazhkosti vchynenoho zlochynu, za yakyŭ zasudzhuyet'sya neso-vershennoletnie, pozbavlennya voli mozhe buty pryznachene (ch. 3 st. 102 KK): 1) za vchynenyŭ po-povtornykh zlochyn nevelykoï tyazhkosti ne bil'she dvokh rokiv, 2) za zlochyn seredn'oi tyazhkosti - na strok ne bil'she chotyrok rokiv, 3) za tyazhkyŭ zlochyn - na strok ne bil'she semy rokiv; 4) za osoblyvo tyazhkyŭ zlochyn - na strok ne bil'she desyaty rokiv; 5) za osoblyvo tyazhkyŭ zlochyn, poyednanyŭ z umysnym pozbavlennyam zhyttya lyudyny, - strokom do p'yatnadtsyaty rokiv.

Nepovnolitni, zasudzheni do pozbavlennya voli, vidbuvayut' tse pokarannya u spetsial'nykh vykhovnykh ustanovakh, yaki buduyut'sya za typom dytyachykh ustanov, de maksimal'no vrakhovuyut'sya vikovi ta psykholohichni osoblyvosti nepovnolitnykh.

Vcheny i zakonodavtsem pidkreslyuyut'sya osoblyvosti i v pryznachenni pokaran' nepovnolitni. Vvazhayet'sya, shcho sud pry pryznachenni pokarannya nepovnolitn'omu povynen vrakhovuvaty-vat' umovy ŭoho zhyttya ta vykhovannya, vplyv doroslykh, riven' rozvytku ta inshi osoblyvosti osoby nepovnolitn'oho; osoblyvo zvertayet'sya uvaha na oblik vikovykh osoblyvostey ne-povnolitn'oho, vstanovlennya ne til'ky faktu dosyahnennya osoboyu viku kryminal'noi vidpovnosti, a ŭ z'yasuvannya vsikh indyvidual'nykh psykhofizychnykh vlastyvostey nepovnolitnykh.

Tse v teorii vse dobre i yavnykh riznochytan' u vchenykh ne vynykaye, a shcho stosuyet'sya systemy pokaran' yak dlya doroslykh, tak i nepovnolitnykh, to tut vynykayut' velyki problemy.

Praktyka zastosuvannya pokaran' zvodyt' nanivets' vsi tsi mirkuvannya i pokazuye, shcho

fak-tychno te, pro shcho yshlosya vyshche systemy ne isnuye ni yak vidnosno doroslykh, ni u vid-nosinni nepovnitnikh pravoporushnykiv, a ye prostyy perelik vydiv pokaran', koto-ryy dlya sudiv ne maye niyakoho znachennya.

Shcho stosuyet'sya doroslykh, nezvazhayuchy na isnuvannya pryblyzno 75% vydiv pokaran', ne pov'yazanykh iz fizychnoi izolyatsiyeyu vid suspil'stva, faktychno nayposhyrenishym pokarannym ye pozbavlennya voli.

Bil'sh neporyadna kartyna vbachayet'sya u vidnoshenni nepovnitnikh: fak-tychno, nezvazhayuchy na isnuvanny shchodo ikh systemu pokaran', zastosovuyet'sya v osnovnomu v yakosti osnovnoho pokarannya lyshe pozbavlennya voli.

Rozmirkovuyuchy nad tsymy problemamy, ya razom zi svoimi uchnyamy, diyshov vysnovku pro neob-khodymosty zaminy isnuvachoi, dlya aprobatii persh za vse shchodo nepovnitnikh pravoporushnykiv, systemy pokaran' systemoyu zakhodiv kryminal'no-pravovoho vplyvu, hruntuyuchys' pry ts'omu na polozhennyakh nauky kryminal'noho prava.

My konstatuyemo neobkhidnist' stvorennya spetsyfichnoi systemy zakhodiv kryminal'no-pravovoho kharakteru shchodo nepovnitnikh, yaka bula b efektyvnoyu i diyсно vidpovidala vsim pryntsypam i kryteriyam shchodo nepovnitnikh.

V okreslenomu konteksti proponuyet'sya rozdil XV KK Ukraïny "Osoblyvosti kryminal'noi vid-l'noi nepovnitnikh" predstavtyty takym chynom:

Hlava 1. Prymusovi zakhody vykhovnoho kharakteru.

U KK Ukraïny neobkhidno peredbachyty novi zakhody kryminal'no-pravovoho kharakteru - prymishchen-nya v fosternykh sim'yu dlya prodovzhennya protsesu sotsializatsii nepovnitn'oho, me-DIATS.

Словник

Конец формы

Глава 2. Примусові заходи медичного характеру.

Глава 3. Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

У перелік підстав для звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру включити новий захід кримінально-правового характеру - звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх у зв'язку з примиренням винного з потерпілим за програмами процесу

медіації.

Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, середньої тяжкості, а також тяжкий злочин при сукупності обставин, що пом'якшують покарання, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим і відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду в межах процесу медіації.

Глава 4. Види покарань:

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

1) штраф.

Штраф призначається неповнолітнім, які мають самостійне майно, достатнє для сплати штрафу. Розмір штрафу встановлюється судом залежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах від 15 до 500 неоподатковуваних податком мінімумів доходів громадян;

2) Позбавлення права займатися певною діяльністю.

Це покарання призначається неповнолітнім як основне на строк від одного до трьох років, і як додаткове - на строк від шести місяців до двох років.

3) громадські роботи.

Громадські роботи полягають у виконанні неповнолітнім посильної праці, який не завдає шкоди її здоров'ю і не порушує процес навчання. Вони призначаються у кількості від 30 до 120 годин і виконуються засудженим безкоштовно у вільний від навчання або основної роботи час. Щоденна тривалість цих робіт для неповнолітніх у віці від 11 до 14 років не може перевищувати одну годину, у віці від 14 до 16 років - двох годин, віком від 16 до 18 років - трьох годин;

4) виправні роботи.

Виправні роботи призначаються неповнолітнім, які досягли 16-річного віку, за місцем їх роботи на строк від двох місяців до одного року. Із заробітку неповнолітнього засудженого до виправних робіт, провадиться відрахування в доход держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від п'яти до десяти відсотків;

5) арешт.

Арешт полягає у триманні неповнолітнього в умовах суворої ізоляції в спеціально пристосованих установах (арештних будинках) на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб. Неповнолітнім віком до 16 років арешт не застосовується.

6) обмеження свободи.

Покарання у виді обмеження волі полягає в утриманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за ним нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

Обмеження волі встановлюється на строк від одного до трьох років.

(Продумати застосування в кримінально-виконавчих установах відкритого типу американської програми - утримання в "Boot camp", своєрідний дисциплінарний табір з жорсткою дисципліною та тренінговими програмами (строга дисципліна, послух, поділ по загонах, фізичні тренування і внутрішні церемонії, важка фізична робота);

7) позбавлення волі на певний строк.

Покарання у виді позбавлення волі встановлюється на строк від одного до десяти років і застосовується до неповнолітніх у віці старше 16 років. Позбавлення волі щодо осіб, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 16 років, не застосовується. Термін позбавлення волі щодо осіб, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років, не може перевищувати 10 років.

Неповнолітні у віці до 16 років, які вчинили суспільно небезпечні діяння, підлягають звільненню від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, інших заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі.

До неповнолітніх за окремі види злочинів застосовуються скорочені строки позбавлення волі, передбачені у ст. 102 КК України.

До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання, передбачені КК України.

Застосування до неповнолітніх довічного позбавлення волі заборонено.

Глава 5. Звільнення неповнолітнього від покарання.

1. Звільнення засудженого неповнолітнього від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених КК України.

2. Неповнолітня особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання.

3. Призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленого санкцією нового закону.

4. Особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що, з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці, ця особа на час розгляду справи в суді перестало бути суспільно небезпечним.

5. Особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставах, передбачених ст. 49 КК.

Глава 6. Пробація.

1. Якщо суд при призначенні покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, враховуючи ступінь тяжкості злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням (пробація).

У цьому випадку суд постановляє звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки.

2. Випробувальний термін встановлюється судом тривалістю від одного року до двох років.

3. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням (пробація) суд може покласти на засудженого такі обов'язки:

- а) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;
- б) не виїжджати за межі України на постійне місце проживання без дозволу служби пробації;
- в) повідомляти службі пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;
- г) періодично з'являтися для реєстрації в службу пробації;
- д) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, яке становить небезпеку для здоров'я інших осіб;
- е) отримати середню освіту.

4. Застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням (пробація).

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням (пробація) можуть бути призначені додаткові покарання, передбачені КК України.

5. Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням (пробації).

Після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання.

Якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення, що свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання.

У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в ст. 71, 72 КК.

Глава 7. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх.

1. До осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину.

2. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці та навчання довів своє виправлення.

3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване до засуджених за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, після фактичного відбуття:

- а) не менше третини призначеного строку покарання за злочин невеликої або середньої тяжкості чи за необережний тяжкий злочин;

б) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

в) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнено від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який засуджено до позбавлення волі.

4. У разі вчинення особою, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в ст. 71 і 72 КК України.

Глава 8. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.

1. Неповнолітнім, які відбувають покарання, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, встановлених в Загальній частині КК України для даного виду покарання, і не повинно перевищувати невідбутий строк покарання, призначений вироком.

2. У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким, засудженого може бути звільнено також і від додаткового покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю.

3. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення.

4. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим:

а) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

б) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у випадку, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин, і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за яка була засуджена до позбавлення волі;

в) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

5. До осіб, яким покарання замінено більш м'яким покаранням, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими ст. 81 КК України.

6. Якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину більш м'якого

покарання за правилами, передбаченими в ст.ст. 71 і 72 КК України.

Глава 9. Погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх.

1. Погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, здійснюється відповідно до ст. 88-91 КК України з урахуванням положень, передбачених цими статтями.

2. Не мають судимості, визнаються неповнолітні:

1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання;

2) засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;

3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;

4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

3. Дострокове зняття судимості допускається лише щодо особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, з підстав, передбачених у частині першій ст. 91 КК України, після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного у частині другій цієї статті.

Міра кримінально-правового характеру - це реакція держави на вчинений особою правопорушення, яке знаходить своє вираження в застосуванні певного правозастосовчого акта органу держави щодо особи, яка вчинила правопорушення у віці до 18 років або суспільно небезпечні діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності (форма реалізації кримінальної відповідальності).

Пропонується встановити правило, щоб заходи кримінально-правового характеру застосовувалися до неповнолітніх тільки судом. Згідно зі ст. 10 КК України суд повинен застосувати до такої особи, насамперед, заходи кримінально-правового характеру, які не є кримінальним покаранням.

При цьому слідчий відповідно до ст. 73 КПК України повинен виносити постанову про закриття кримінальної справи і про застосування до неповнолітнього заходів кримінально-правового характеру, після чого справу разом із постановою направляє прокурору, а потім прокурор потім направляє матеріали в суд.

Перелік заходів кримінально-правового характеру повинен бути вичерпним.

Вважаю, що сформована ситуація, не відповідає принципам справедливості та індивідуалізації призначення покарання неповнолітнім. Виходячи з вищевикладеного, аналізуючи теоретичні положення і практичні пропозиції багатьох вчених я прийшов до висновку про необхідність (поряд з введенням привілейованих складів злочинів, що знижують кримінальну відповідальність за окремі види злочинів відносно неповнолітніх, зниження вікового цензу неповнолітніх потерпілих як підстава підвищення кримінальної відповідальності дорослих, винних у таких зазіханнях; зниження кримінальних санкцій у конкретних складах злочинів проти неповнолітніх; створення комплексної концепції системи заходів кримінально-

правового характеру неповнолітніх, куди повинні увійти всі заходи кримінально-правового характеру, передбачені чинним законодавством (примусові заходи медичного характеру; примусові заходи виховного характеру; покарання).

Здається, що сьогодні достатньо даних для узагальнення пропозицій вчених і практиків щодо вдосконалення процесу застосування до неповнолітніх покарань, не пов'язаних з ізоляцією засудженого від суспільства. На основі вироблених положень багатьма авторами, можна говорити про комплексну систему заходів кримінально-правового характеру.

До них слід віднести: покарання; власне заходи кримінально-правового характеру: пробація як умовне засудження з випробуванням, та інші заходи кримінально-правового характеру, включаючи примусові заходи виховного характеру і примусові заходи медичного характеру.

Вважаю, що поняття «інші заходи кримінально-правового характеру» мають право на існування, хоча й безпосередньо в КК України не названі. Як приклад, коли подібні заходи виділяються в кримінальному законодавстві в такій якості, можна привести ст.ст. 2, 6, 7 КК РФ. Тут чітко говориться про те, що за вчинення злочинів поряд з покаранням застосовуються і заходи кримінально-правового характеру (ч. 2 ст. 2 КК РФ - «Для здійснення цього завдання КК встановлює основу і принципи кримінальної відповідальності, визначає, які небезпечні для особистості, суспільства або держави діяння визнаються злочинами, і встановлює види покарань та інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення злочинів»; ч. 1 ст. 6 КК РФ -« Покарання й інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, повинні бути справедливими, тобто відповідати характеру і ступеня суспільної небезпеки злочину, обставинам його вчинення та особи винного »; ч. 2 ст. 7 КК РФ -« Покарання й інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, повинні бути справедливими, тобто відповідати характеру і ступеня суспільної небезпеки злочину, обставинам його вчинення та особи винного »).

Використовувані тут поняття, що застосовуються за вчинення злочину (правопорушення) покарання та інші заходи кримінально-правового характеру за своєю правовою природою виступають як заходи державного примусу від імені держави.

Здається, було б правильним і в Кримінальному кодексі України в перших його частинах передбачити можливість застосування поряд з покаранням і інших заходів кримінально-правового характеру щодо осіб, які вчинили злочин.

Ці заходи кримінально-правового характеру з повною підставою можна охарактеризувати як форми реалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх, оскільки вони застосовуються за вчинені злочини (правопорушення).

Примусові заходи виховного характеру можна з повною підставою включити в поняття заходів кримінально-правового характеру. Адже неповнолітній, звільнений від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру, відповідно до ст. 97 КК України від кримінальної відповідальності не звільняється, він, таким чином, не виводиться зі сфери дії кримінально-правових відносин. Правда, в цьому

випадку, відразу ж виникає питання про термін або моменті закінчення кримінальної відповідальності. Одні вчені займають категоричну позицію і вважають, що кримінальна відповідальність без покарання і судимості є «одномоментною», вона зупиняється миттєво з призначенням цих заходів, оскільки тут ми не спостерігаємо продовжувані в часі державне осуд і правообмежень.

З такою позицією ми не можемо погодитися, оскільки, неповнолітній, будучи поміщений, наприклад, до спеціальної навчально-виховної установи відчуває на собі і державний примус, і ряд дуже серйозних обмежень. Що ж до моменту закінчення кримінальної відповідальності, то вона повинна закінчуватися в момент закінчення виконання примусових заходів виховного характеру.

І, звичайно ж, ми не можемо погодитися з позицією тих авторів, які виводять примусові заходи виховного характеру зі сфери кримінальної відповідальності, розглядаючи їх за своєю природою адміністративно-правовими, через наявність норми, яка визначає їх використання при звільненні від покарання, і фактичній наявності кримінальної відповідальності.

Не вдаючись в глибокий аналіз різних точок зору з приводу юридичної природи, їх змісту та області застосування, я вважаю, що ці примусові заходи виховного характеру можна з повною підставою включити в комплексну систему заходів кримінально-правового характеру неповнолітніх, оскільки вони, як і всі інші заходи кримінально-правового характеру, є однією зі специфічних форм реалізації кримінальної відповідальності.

Що ж стосується включення в комплексну систему заходів кримінально-правового характеру неповнолітніх примусових заходів медичного характеру, то тут для аргументування потрібні інші підходи, оскільки за їх невиконання особа не може бути притягнуто до кримінальної відповідальності, і те, що ці заходи закріплені в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві не є достатнім аргументом для такого висновку.

У літературі зазначається одна особливість, що примусові заходи медичного характеру можуть застосовуватися до покарання або після відбування частини покарання або одночасно з відбуванням покарання. А оскільки це так, тоді примусові заходи медичного характеру можна і слід розглядати як своєрідну форму реалізації кримінальної відповідальності, яка виконується одночасно і паралельно з покаранням, і тому багато авторів прямо заявляють, що примусові заходи медичного характеру є особливою мірою кримінально-правового примусу.

Таким чином, є всі теоретичні основи і підтримка практичних працівників про законодавчу заміну системи покарань системою заходів кримінально-правового характеру спочатку щодо неповнолітніх правопорушників, а після апробації, і щодо повнолітніх осіб, які вчинили злочини.